

door op

are trouw
en.
zich voor
s Woord,
en Gods;

in wandel
gaan, dat
erken, dan
godsdiens
pelijk?
wam vrij-
le grooten
der tegen-
lezen tijd?
n van ver-
had ge-
begeerten
zoodat zij

at als de
d krijgen
die hulde
nde in uw
es Heeren
met alle
ardt God,
men een-

len over het
ne.

or.
dat er waten

thut, waar-
k beschouwt

niet zoet de
oor hij hoort
opvat.

wezen, welan-
levensstroom

antschap der
am acht om

kerkelijk in-

wat hiermee

nemende ont-
woord zegt
disme hierbij

in die buiten-
telijk institut

uit de over-
gealgemeen
laelie verschi-

me stelt alle

ambden en

vóór het in-

en is wel dit

niet vragen.

ord. Dit houdt

est de insti-

als institut

tus niet on-

eschied kan

vervorming

rentisme of

kerkelijk in-

an touwtjes

op al wat

ten de om-

u.

nde ijver.

gen ten op-

noemt, „den

Die beperktheid van blik wordt bij de meesten veroorzaakt door gemis aan historische kennis.

Dagelijks een historisch bad nemen zou zeker tot hun genezing bijdragen.

Maar — en hier hebt gij den invloed van den tijd-geest op de kerk — onze tijd voelt niet historisch.

Ruimt zooveel mogelijk traditie op.

Rekent veelal alleen met het tegenwoordige.

Wil gaarne alles naar de praktijk van het oogenblik veranderen.

Heeft in het generaal gesproken evenmin zorg voor de toekomst als eerbied voor het verleden.

Prefereert het leven van den eendagsvlug boven de duizend- en meer-jarige levenskracht van Wodanseik of cedar.

De „religieuze“ mensch onzer dagen houdt niet zelden zijn schietgedachten voor „eeuwigheids“-stralen.

Een inval geldt hem dikwijls als een „eeuwigheids“-openbaring.

„Eeuwigheids“-mensch zich voelend leeft hij „secondair“, bij de seconde.

Dit geeft hem iets revolutionairs.

Wispelturigheid en windwijzerigheid beginnen hem hoelingszomeer te kenmerken.

Als hij eenigszins kan zet hij zijn geestelijk bezit op den worp van het oogenblik.

Het geestelijk gespeculeer, het geestelijk gokken is heden onrustbarend.

Het paleis, waarin de beeltenissen der voorvaderen, krachtmensen, die God vreesden en niemand anders, u aanstaren, breekt men af om er een cabaret artistiek voor in de plaats te bouwen, waar de eene ster na de andere verschiet in den nacht der autonome moraal. Zoo geschiedt het ook in het religieuze.

Er wordt in het „religieuze“ veel gedweept.

Voor met personen.

Maar de wijze heeft nog geen spoorkaartje genomen of hij is in de salons bijna al vergeten. Morgen heeft de dienstbode een ongelukje met zijn portret en mevrouw goedigt: het is zoo erg niet, ik wou het er toch niet laten staan. Ik vond hem wel een „snoes“, maar soms ook een beetje „eng“. Wie volgt?

En de getrouwen, die hem tot den trein uitgeleide deden, betrapten zich misschien bij de afgifte van hun perronkaartje al op de gedachte: het waren vermoeiende dagen, maar we zijn nu toch van hem af.

Een onhistorisch leven is altijd een van-den-hak-op-den-tak leven.

Onder de kerkelijke menschen leidt het wis en zeker tot kerkelijk indifferentisme.

Christus deed Zijn kerk een geschiedenis doorloopen.

Daarmede worde toch gerekend.

Als men maar meer studie maakte van de vrij-making onzer kerken, het kerkelijk indifferentisme zou onder ons minder wortel schieten.

Men zou de verschillen tusschen de kerken niet zoo gering achten.

Men zou het gevoelen dat geen persoonlijke motieven tot kerkreformatie dreeven, maar liefde tot de waarheid, het opkomen voor het absolute koningschap van Christus over de gemeente.

Men zou inzien, hoe het weggestorven of wegstervende geslacht in de vorige eeuw om der conscientie wil geen vrede kon nemen met een genootschap, waarin naast de waarheid ook de leugen wordt verkondigd.

Smart zou oprijzen, omdat men zooveel broederen in het geloof moest achterlaten in zulk een kerk.

Men zou iets in zich voelen natrippen van de verontwaardiging der vaderen, die wat de overheid tegen de kerk bestond beschouwden als een aanslag op het recht van koning Jesus om te beslissen, hoe Hij Zijn kerk wilde zien ingericht.

Het geloof aan de heilige algemeene christelijke kerk moet krachtig gehandhaafd en beleefd.

Maar het mag niet overdreven worden tot een doodverklaring van historisch geworden, kerkelijke verschillen.

Bij het uitbreken van elke reformatie doet de zonde zich ongetwijfeld ook gelden.

Er mengt zich veel persoonlijks in.

Men kan een mede-christen soms niet meer als christen waardeeren.

Welnu, dit moet allengs uitslijten.

Op verwijdering van wie eigenlijk bij elkander behooren, mag nooit worden aangestuurd.

Men heeft toenadering en samenwerking te zoeken met hen, die met ons buigen voor één Christus en tot richtsnoer hebben één Woord.

Valle al het persoonlijke en soms kwetsende van het vroegere conflict weg, het verschil als verschil late men onaangetast staan.

Wij als zonen behoeven niet te herroepen wat onze vaderen in de vorige eeuw ter kerkzuivering hebben gedaan.

Wij mogen en wij moeten er trotsch op zijn. Wij gelooven, dat zij in de kracht van hun God streden.

In onze wijze van uitdrukking zullen wij vanzelf gematigder zijn dan zij. Over „Babel“ en „grootte hoer“ spreken wij niet, gelijk sommigen hunner deden.

Met personen uit andere kerken kunnen wij goedelijker ons onderhouden, dan zij dit vaak over zich konden verkrijgen.

Maar hun standpunt als zoodanig blijve onverzwakt het onze.

Door studie van de historie zal het duidelijk worden, dat er voor revisie, herziening geen reden bestaat.

Als zij den kerkelijken strijd niet hadden gestreden, dan moesten wij het doen.

Maar God heeft er hen toe verwaardigd.

En wij plukken de vruchten van wat zij hebben geplant.

Evenwel begaat het kerkelijk indifferentisme onder ons de zonde, dat het die vruchten laat rotten aan de boomen.

— 't Been in 't lid.

Van Ds H. Brouwer van Heemstede ontvingen wij het volgende schrijven:

Met genoegen voldoe ik aan de uitnodiging van Dr Hepp om mij in „De Reformatie“ even nader uit te laten over de „tegenstelling“, die ik op den Theol. Schooltag te Berde zou hebben gebracht.

Toen ik in het „Reformatie“-nummer van 30 Juni l.l. zijn artikel gelezen had, dacht ik werkelijk even: Onvoorzichtige referent, wat heb je uitgehaald om tegen een goed toegeruste generaal een maar zwak pistooltje te richten? „En in zekeren zin“ maakte ik dan „de eer van het blad“, waarvan Dr Hepp de terecht gezonde eindredacteur is.

Maar na en de stukken van Dr Hepp over „Twee klippen“ doorgezien te hebben en mijn eigen referaat te Kampen gehouden, kwam ik al gauw tot de conclusie, dat „de tegenstelling“ maar een kleinigheid is. Eigenlijk is er zelfs geen sprake van een pistooltje. Ik heb alleen op een klein onderdeel van de zevensluide tegen het „kerkisme“ geïntendeerd en gezegd: „Generaal, veroorloof me, u is wat al te optimistisch!“

De kwestie zit zoo.

Het woord „tegenstelling“ plaatste ik voor dezen reeds tweemaal tusschen aanhalingsteekens, want ik heb het in m'n toespraak totaal niet gebruikt. De verslaggever, wist overigens lof toekomt voor zijn werk, heeft hier m'n uitdrukking wel wat al te zeer verscherpt.

Hieruit zal Dr Hepp dus begrijpen, dat door mij geen perscommuniqué is verstrekt. Inderdaad had ik het te druk gehad om vooraf zulk een uittreksel te schrijven. En de verslaggever ter vergadering zorgde blijkbaar voor vele bladen tegelijk, zoodat dat meer gaat, zoodat men zijne uitdrukking in alle bladen, die een verslag gaven, vond.

Maar dat wil niet zeggen, dat ik het te druk had om me goed rekenschap te geven van m'n onderwerp.

Reeds geruimen tijd vóór Dr Hepp, zijne artikelen over „Twee klippen“ begon te schrijven, had ik daarover gesproken in een studentenkring en op een bijeenkomst met belijdende leden mijner gemeente. Ook nam ik reeds voor Mei een uitnodiging aan om te Kampen te spreken. (Tusschen haakjes merk ik even op, dat dit heelemaal niet zegt, dat ik niet zou begeeren dat de tweemaal Kampen—Amsterdam een goede oplossing vond, waarvoor 't nu echter de tijd niet is.)

Inplaats van nu in den hreedee over „Twee klippen“ te handelen, probeerde ik er tusschen door te stevenen en koos daarom nu als onderwerp: „Kerkelijk besef“.

Evenwel ik kon er niet buiten over kerkisme en kerkelijk indifferentisme een enkel woord te zeggen. Ik wees daarbij zelfs op Dr Hepp's artikelen. Een zoo waardig en vaardig scribent gaat men niet voorbij, als men juist in een tijd spreekt over een onderwerp, dat ook hij aanroert.

Eindelijk dan de bewuste „tegenstelling“.

In zijn eerste artikel van 5 Mei j.l. over „Twee klippen“ schreef Dr Hepp:

„Lant ik bij mijn bespreking met het kerkisme mogen beginnen.“

Gelijk ik reeds zeide neemt dit vele vormen aan.

De ergste vorm is wel deze, dat men aan de kerk als instituut de zaligheid bindt.

Voor onze lezers behoeft niet uiteengezet, dat dit in flagranten strijd is met Gods Woord.“

En dan een paar regels verder gaat hij voort:

„Maar deze ergste vorm van kerkisme is door den loop der omstandigheden op het oogenblik geworden de onschuldigste vorm. Hij bestaat tegenwoordig bijna alleen in theorie.“ (Spatieering van mij. B.)

Welnu, ik heb eenigen twijfel geuit of dit oordeel niet wat optimistisch was. Ik had zelf een paar ervaringen opgedaan, die mij grond voor dezen twijfel gaven. Niet bij een bepaalde kerk, maar bij kerkmensen.

Met betrekking tot dit kleine onderdeel van zijn betoog nu heb ik letterlijk gezegd: „Ik weet niet of hij (Dr Hepp) misschien wat al te optimistisch is“. En dus mijn auditorium willen zeggen: het komt ook nog wel eens in de praktijk voor, misschien nog meer dan Dr Hepp meent.

Ziedaar, geachte opponent, de volledige uiteenzetting van de zaak.

Als ik een steek op moet rapen, dan is het niet uit mijn breisel, maar uit het overigens niet onverdienstelijk kousje van den rapporteur.

Ik dank der redactie voor de gelegenheid nie in 'baar blad geboden en verzeker haar, dat ook mijn bedoeling is de eer van „De Reformatie“ naar mijn vermogen voor te staan en te bevorderen. Heemstede, 5 Juli 1922. BROUWER.

Met genoegen lezen we deze toelichting.

Wel hebben we nog steeds niet gevat, in welk opzicht wij ietwat meer optimistisch zouden hebben geoordeeld over een der vormen van het kerkisme.

Hij zegt, dat hij nog wel een paar ervaringen heeft opgedaan van kerkmensen, die aan het kerkelijk instituut de zaligheid bonden.

En ik liet in mijn artikelen daarvoor de noodige ruimte. Ik beweerde niet, dat dit soort van kerkisme tegenwoordig alleen in theorie bestaat, maar ik voegde erbij, bij n.a. ik kon n.l. zelf ook van eenige ervaringen spreken. Vandaar dit „bijna“.

Ik geloof dan ook, dat zelfs elk verschil van nuanceering tusschen de meening van Ds B. en de mijne ontbreekt.

Maar daarom ware het dunkt mij beter geweest, dat hij hierover in zijn referaat gezwezen had.

Men moet ook wat doen of laten om de verslaggevers.

Ik zou daarvan eigenaardige staaltjes kunnen vertellen.

Bij beroepsverslaggevers komt het minder vaak voor, maar vooral amateur-verslaggevers drukken zich gemeenlijk sterker uit dan de spreker.

Wat deze onder het grootste voorbehoud mededeelt, laten de verslaggevers hem het liefst met de meeste stelligheid verzekeren.

Verslaggevers houden over 't gemeen evenals de lezers, voor wie zij schrijven, veel van absolute uitspraken.

Daarom vind ik het steeds het best, dat op gewichtige vergaderingen als een Theologische Schooltag de referent zelf het communiqué opmaakt. (Bij gewone lezingen gaat dit natuurlijk niet.)

Heeft hij hiervoor geen tijd, dan verdient het aanbeveling, dat het verslag niet aan één persoon in handen worde gegeven om dat rond te zenden aan de geheele pers, doch dat men dan de concurrentie tusschen de verslaggevers vrij spel geeft.

Bij vergelijking van de verschillende verslagen nadert mij dan lichter het origineele referaat.

Zoo wordt misverstand lichter voorkomen.

Het trappeert mij dezer dagen, dat de pers door gaat het verslag van Dr Brouwers referaat te publiceren, zonder even nota te geven van onze rectificatie.

Dit is vergeeflijk vooral als de zomervacantie op til is.

Dan komt knippen soms het best te pas.

Maar hieruit volgt, dat het beter is van meetaf voor een juist verslag zorg te dragen.

Misschien kunnen deze opmerkingen nog dienen voor toekomstige referenten.

In elk geval bestaat de „tegenstelling“ niet. Die is versmolten.

Het been zit weer in 't lid.

HEPP.

UIT HET POLITIEKE EN SOCIALE LEVEN.

De critiek op de christelijke vakbeweging.

(Slot.)

Tegen de christelijke vakbeweging zijn in den laatste tijd tal van bezwaren ingebracht. Deze bezwaren groonden zich al op de II. S. of op factische tenstanden. Het eerste kan niet volgehouden, omdat de Schrift naast berusting, ook activiteit predikt, waarom de critiek alleen steun kan vinden in praktische fouten. Deze zijn vooral hurin te zoeken, d.i. in en na November 1918 heeft elementen in de christelijke vakbeweging zijn ingedrongen, die er niet thuis hooren, en door deren ongewenschten aanval, de organisatie niet die principiele kracht heeft ontwikkeld, als verwacht werd om noodzakelijk was.

Wat moet het antwoord zijn op de critiek, die in den laatste tijd op de christelijke vakorganisaties werd geöfend? Zeker niet dit, dat onze vakverenigingen zich om al de ingebrachte bezwaren niet behoeven te bekommeren, en kunnen voortgaan alsof er geen wolke aan den hemel drijft. Zulk een struisvogelpolitiek zou tot droeve gevolgen leiden, en degene, die nog neiging gevoelt om oot en oog voor de grieven te sluiten, zij gewaarschuwd, dat de ontgoocheling bitter kan zijn. Bovendien dwingt de werkelijkheid zelve tot ernstig nadenken. De christelijke organisaties zien haar ledental terugloopen, en moeten klagen over ingezonkenheid en lusteloosheid. Er wordt hoe langer hoe meer een reactie openbaar tegen den strakgespannen organisatieband. De noodzakelijkheid van aansluiting, die voor een drietal jaren plotseling alom sterk gevoeld werd, weegt nu lang zoo zwaar niet op de harten, en het is mijn ervaring, dat de sympathie voor het organisatieleven eer vermindert, dan toeneemt. Daarom zou het onverantwoordelijk wezen de gerezen klachten voor kennisgeving aan te nemen, en te doen, alsof er geen aanmerking gemaakt werd, doch we moeten ons ernstig rekenschap geven, van wat we zijn, en van wat tegen onze actie wordt aangevoerd.

Maar wat moet er dan gedaan worden? Moeten we geheel van koers veranderen?

M.i. is dit vooreerst nog niet mogelijk. Al zou ik liever een anderen vorm zien dan den tegenwoordigen, waarin patroons en arbeiders zoo licht tegenover elkaar komen te staan, en al zou het kostelijk wezen, wanneer de patriarchale verhoudingen in het leven konden geroepen worden, de constructie van het sociale leven onzer dagen laat

een dergelijke vervorming nog niet toe. Bovendien kleven er aan iedere wijze van organisatie gebreken. Tegen den voorslag b.v. van wijlen Ds Sikkkel (in welke lijn Dr Nederbragt zich ook enigszins beweegt), die den weg der bedrijfsorganisatie op wilde, en het bedrijf in gemeenschap het ideaal van de ware bedrijfsorganisatie noemde, kan ook het eene bezwaar na het andere worden ingebracht, en de steen der wijzen is nog niet gevonden. Het komt mij voor, dat er heel wat veranderen moet, aler wij den vorm van actie kunnen wijzigen, en dat we in den eersten tijd in dezelfde lijn, als tot nu toe gevolgd is, moeten voortvaren. Natuurlijk ontslaat deze omstandigheid ons niet van den plicht, om ijverig te zoeken naar den weg, die uitnemender is, en te zinnen op zulk een organisatie, waaruit vooral het element van strijd, in den gevaarlijken zin van het woord verdwenen is.

Wat is nu de taak onzer tegenwoordige christelijke organisaties?

Wanneer ik den toestand zuiver zie is het haar eerste roeping bedacht te zijn op innerlijke versterking en principiële verdieping. Daarmee bedoel ik niet, dat tot nu toe deze eisch is verwaarloosd, en het streven zich alleen richtte op numerieke uitbreiding. Allermint. Ik weet ook, dat de christelijke vakbonden getracht hebben het schip in den rechten christelijken koers te houden, doch op dit deel, en dit voornaamste deel van den arbeid concentreere zich thans alle aandacht. En dat wel om een tweevoudige reden. In de eerste plaats, omdat binnen den kring der christelijke organisaties elementen zijn binnengedrongen, die met den grooten stroom in '18 en '19 inkwamen, maar eigenlijk in onze sfeer niet thuis behooren. Wij worden, in welke actie ook, niet sterker door menschen, die nu ja ten opzichte van het organisatie-leven nog wel een christelijke tint begeeren, maar in hun persoonlijk leven den strengen christelijken levens-eisch op zij zetten. Wij verzwakken door hen, die uit antipathie tegen de revolutionaire strooming of uit meerderheidssympathie, ons vaandel gaan volgen, maar verder scheiding maken tusschen christendom en levenspraktijk. Daarom kan de controle op hen, die toetreden, nooit scherp genoeg geoefend, en liever enkelen gewonnen, die uit waarachtige principiële overtuiging zich aansluiten, dan een massa binnengeloosd, die niets anders doet dan meeroepen en meeloopen, en voor wie het materieel belang altoos het hoogste blijft.

Hieruit vloeit terstond een tweede eisch voort. Ook op de leden zelf moet tucht geoefend, en daarvoor is het noodig, dat een welomschreven basis aanwezig zij. Maar ... die is er toch! Het Christelijk Vakverbond staat toch op positief christelijken grondslag! Dit laatste wil ik geenszins ontkennen, en ik wil hier gaarne memoreeren, wat door het Dagelijksch Bestuur dienaangaande uitgesproken is. Op een schrijven van het Bestuur van Patrimonium, waarin verzocht werd om een verklaring, dat „de christelijke beginselen“, die de basis van het Vakverbond vormen, inhouden de erkenning, dat de Heilige Schrift het Woord van God is, en de bron, waaruit die beginselen gekend worden, heeft het Dagelijksch Bestuur geantwoord, dat het die verklaring gaarne wil afleggen, en het Vakverbond geen andere overtuiging is toegedaan. (Zie Negende Verslag blz. 53, 54.) Op dit punt behoeft geen twijfel te bestaan. Doch wat ik gaarne zou wenschen is dit, dat deze nadere verklaring ook in de Statuten opgenomen werd. Onze tijd van veel vaagheden vraagt om een zeker geluid en scherpe belijning, en het Vakverbond zou nog meer

aan vertrouwen winnen, wanneer het deze engere begrenzing reglementair aanvaardde. De samenwerking met allerlei christenen kan geen beletsel zijn, daar op geen anderen basis waarachtige positief-christelijke actie te voeren is, en wie niet voor de Heilige Schrift als het Woord Gods buigt, mist alle fundament, om waarlijk den strijd voor Christus te worstelen. Doch al zou het Vakverbond bezwaar blijven maken om zijn statuten zoo te wijzigen, kan het zich desniettemin niet onttrekken aan de roeping, om, waar de te snelle groei van voor enkele jaren het innerlijk gehalte schade deed, de innerlijke reformatie ter hand te nemen, en door zuiver-principiële actie hen, die wel bij ons, maar niet van ons zijn, te dwingen heen te gaan.

Hiermee kom ik tot een laatste punt. Van ons Christelijk Vakverbond wordt ook principiële arbeid naar buiten verwacht, en het versterkt zijn positie, naarmate het, waar en wanneer ook, in kloekke beginselvastheid het christelijk vaandel omhoog heft. Daarmee bedoel ik allermint te beweren, dat dit tot dusverre niet is geschied. Ik zou zelfs tal van voorbeelden kunnen noemen, die duidelijk bewijzen, dat onze christelijke vakactie zich tegen den revolutionairen stroom gekeerd heeft, en niet alleen in November 1918, maar ook later zijn onze organisaties in de bres gesprongen voor de handhaving van het recht Gods. Wat hier en daar individueel of door 'n onderdeel voor averechts geschied is, mag niet op rekening geschoven van de gansche organisatie, en het is mijn vaste overtuiging, dat, zonder den arbeid onzer bonden, in het sociale leven de verwarring en strijd veel grooter zou zijn, dan hij reeds is. Dit geldt in zekeren zin ook van de internationale christelijke vakbeweging. Op haar congres te Lunsbrück heeft zij, behalve de vele eischen die zij stelde, haar standpunt aldus geformuleerd:

Het I. C. V., overwegende, dat de economische positie der arbeidersklasse in alle landen van Europa op dit oogenblik zeer ongunstig is en dat de hoofdoorzaken dezer ongunstige positie zijn gelegen in de vernietiging van groote maatschappelijke waarden en in de vermindering der koopkracht, die een wederconsumptie der volkeren en een zeer groote werkloosheid in het leven riep, waardoor de productie daalde ver onder het niveau der jaren voor den oorlog;

overwegende, dat een afdoende verbetering der sociale en economische positie van de arbeidersklasse slechts mogelijk is als het herstel van het maatschappelijk leven der wereld met alle kracht wordt ter hand genomen;

overwegende, dat dit herstel slechts door de verzoenende werking der Christelijke liefde, welke alle volkeren omvat en elke haat uitsluit — mogelijk is — waarom 't speciaal de plicht der Christelijke arbeiders is alles in het werk te stellen om dit verheven doel te bereiken;

eischt:

I. dat in de houding der regeeringen en in de verhouding tusschen de volkeren de heerschappij der Christelijke beginselen, ware vrede en wederkeerig vertrouwen weer erkend zullen worden, enz.

En verder:

Het Internationaal Christelijk Vakverbond verworpt het onbepaald individualisme van de liberale economische school, dat door zijn teugellooze vrijheidsleer de kleine groep der economisch sterkeren geleid heeft tot de overheersching der massa's in het modern kapitalisme.

Eveneens verworpt het het inbreuk maken op de persoonlijkheid, die socialisme en communisme meebrengen.

De leer van den klassenstrijd voert eveneens tot een overheersching van de samenleving door een deel daarvan.

bespelend als een werktuig, dwingt naar zijn wil, terwijl het een ander nauwelijks gelukt, zelfs in het dagelijksch gesprek, de broodnodige woorden te vinden.

Welnu, het behoeft wel niet gezegd, dat Dr. Hoedemaker er niet aan denkt om in den laatst bedoelden stamelaar het beeld van Dr. Kuiper te vinden.

De stijl is met de gedachten, het streven en uit de geestesrichting geboren. Maar juist daarom is er ook iets in den geest van de eeuw, van het decennium, dat zich afdrukt in den stijl van al de schrijvers, die tot dit tijdvak behooren, iets kenmerkends, dat den toon geeft aan de geschriften, die een bijna gelijktijdige dagteekening dragen.

Het optreden van een man als Dr. K. in het laatst der vorige eeuw zoude ten eenenmale ondenkbaar geweest zijn, en de nazat zal er nooit toe kunnen komen om een geschrift als de Fata Morgana, ook zonder op den inhoud te letten, dertig jaren terug te dateeren, indien hij eenige kennis van de personen en toestanden in dat tijdvak bezit. Deze lezing is geestesproduct van een nieuw geslacht, dat wars van alle holheid en halfheid, alles wat spierloos en krachteloos is, met de traditie, de sleur, de gewone nomenclatuur der dingen gebroken heeft, en, schoon als modern en orthodox, lijnrecht tegenover elkander geplaatst, eenzelden familietrek, ook in geschrift vertoont.

Even onbetispelijk deftig, gelijkmatig vervelend, als de conservatieven van vroeger, even aangelend als hunne godsdienstige begrippen, waren ook de ingewikkelde zinnen van hunne betoogen, die dezelfde rust ademen, door hen dikwerf als het hoogste gezocht en daarom als het formeele en

Het Internationaal Christelijk Vakverbond erkent het recht op persoonlijk eigendom, iedereen heeft het recht goederen in eigendom te verwerven en te bezitten.

In deze uitspraken treedt het christelijk element zeker naar voren.

Echter, de liefde kan alleen kracht oefenen op den basis van het recht, en daarom zou de toon nog helderder geklonken hebben, indien als grondslag voor de christelijk-sociale actie het recht Gods met kracht en klem op den voorgrond gesteld was. Want voor dat recht hebben wij te worstelen. Op de handhaving van dat recht moet ons streven gericht zijn, en de sociale organisaties, die de christelijke beginselen in praktijk zoeken te brengen, zullen eerst zoeken het Koninkrijk Gods en Zijn gerechtigheid. En zeker, dan vragen ook de materiële belangen de aandacht. Dan moet gesproken over arbeid en loon, over werktijd en arbeidsvoorwaarden, en de heer Idenburg heeft in zijn magistrale rede in de Eerste Kamer nog duidelijk aangetoond, hoe deze behartiging der stoffelijke nooden in de lijn ligt der sociale bonden. Maar wanneer zij dit doen, zullen zij zich altoos laten leiden door het Woord Gods, en tevens bedenken, wat deze critieke tijd van hen vordert. En de eisch der tijden is zwaar. Het herstel van het maatschappelijk leven vraagt van ons allen het offer, en zonder nu reactie naar te zijn, moeten we dien eisch ook stellen aan de christelijk-sociale actie. Zooals de dingen nu loopen, kan het niet langer. Er moet ook sociaal verandering komen. God geve ons den rechten weg te bewandelen, en make ook het Christelijk Vakverbond getrouw om met alle kracht de toenadering te zoeken, en tegen alle revolutionaire woeling in het beginsel van 's Heeren Woord vast te houden. Dat is een eerste roeping in deze tijden. Wij hebben elkaar meer dan ooit noodig, en het mag voor wien ook, niet een eerste vraag zijn, of het persoonlijk belang wel gediend en het eigen recht wel gehandhaafd wordt, maar of de sociale vrede zijn herstel naderbij komt, en er leniging zij in den algemeenen nood. Wanneer het Christelijk Vakverbond daarvan doordrongen is, en in die richting werkt, zal het tot rijken zegen zijn van land en volk, en een overtuigend bewijs leveren, dat, al sloop er ter onzaliger ure een verkeerd element binnen, het in zijn ideaal en streven geen ander richtsnoer kent dan de wet van onzen God in den hemel. En het werke mee, dat op sociaal terrein „het beginsel van de menschelijke souvereiniteit“, dat of tot eenzijdig individualisme, of tot gemeenschaps absolutisme voert, vervangen wordt door de volstrekte onderworpenheid van den mensch aan de goddelijke souvereiniteit, waarin alleen de waarborg gelegen is tegen de menschelijke willekeur in een dezer beide vormen.

Hieraan moet nog iets worden toegevoegd.

Wanneer van onze christelijk-sociale actie meer principiële arbeid naar buiten wordt verwacht, kan het oog niet alleen gericht zijn op de fundamentele principen, en op den Schriftuurlijken basis, maar moet het grondbeginsel ook worden uitgewerkt, en dienen over heel het sociale terrein de lijnen scherp getrokken. Aan alle onvastheid en vaagheid moet een einde komen, en het Christelijk Vakverbond zal dan alleen van betekenis zijn, indien het werkt in vaste banen, die een tegenstelling vormen met alle socialistische illusien en praktijken. De groote fout, waaraan wij mank gaan, is deze, dat we op sociaal gebied te weinig precies weten, wat we willen, en we te veel zoeken en tasten hoe wij handelen moeten. In de politiek is het anders. Daar is de richting genoegzaam aan-

materiële beginsel van hunne theologie beide te beschouwen.

Thans zit de strijd in het bloed. Ga slechts den woorden- en beelddenschat na, waarmede de schrijver van de Fata Morgana te tooveren weet, en ge bevindt, dat hij de geheele techniek van den wapenhandel machtig is, en ieder arsenaal en museum geplunderd heeft, om niet slechts met het geweer van den nieuweren tijd, maar ook met de speer, de kruisboog en knods van vroegere eeuwen den tegenstanders te treffen.

Velen zullen hem hiervan een verwijt maken, inzonderheid zij, die geene sympathie des geestes voor hem gevoelen — zij moesten niet vergeten, dat de grond van dit alles niet slechts in persoonlijke eigenaardigheden, maar bovenal in den tijd is te vinden.

Het is ons thans alsof wij uit eene bedompte kamer in den vroegen morgen buiten komen en de frische morgenlucht opsnuiven, al hopen wij van harte, dat die lucht straks door de warmte der zon wat zal worden getemperd.

Wat Dr. Hoedemaker hier opmerkt, had Dr. Kuiper zelf nog veel beter uitgedrukt in de inleiding van zijn lezing — een apologie voor den ridderlijken stijl:

Ge kunt niet uit uw tijd loopen, maar moet dien nemen gelijk hij is, en die tijd eischt nu eenmaal dat men of de vastigheid van zijn geloof zal loswrikken, of er den strijd voor aanbinden, — en bij zulk een keuze weet immers de bestliste in overtuiging zelfs niet wat aarzeling is.

Zoo spreekt het geloof, en de geest van onzen tijd dringt dien eisch aan, en prikkelt op zijn beurt tot dit zelfvertrouwen, mits het ernstig zij gemaand.

KUYPER-BIBLIOGRAFIE.

door

J. C. RULLMANN.

XII.

Dr. Kuiper's „Fata Morgana“ werd door Dr. Hoedemaker in De Vereeniging, Christelijke Stemmen, Deel XXVI blz. 233—244, besproken als proeve van doeltreffende bestrijding der moderne theologie, en ter kenschetsing van het eigenaardig theologisch en kerkelijk standpunt van den schrijver.

Dr. Hoedemaker begint daar met te wijzen op een in het oog loopend verschil tusschen den stijl, den redeneertrant, de beginselen en beschouwingen van Dr. Kuiper en die van twintig, dertig jaar geleden.

Als het stille binnenwater, dat tusschen de knoelwigen doortvliet, van den ruischenden bergstroom, die zich zonder aarzeling neerwerpt van de steilste rotsen en, vreemd aan alle rust, het beeld is van leven en actie, alsoo is de stijl des eenen van dien des anderen verschillend.

Ook in den stijl openbaart zich vanzelf de verscheidenheid van gaven, de individualiteit. En onder het lezen van de „Fata Morgana“ kwam Dr. Hoedemaker deze zinsnede uit de predicatie van Dr. Kuiper over „de troost der eeuwige verkiezing“ voor den geest:

De een is meester van het woord, die met een enkelen greep heel een wereld van klanken, ze

gegeven al zullen we ook toch een Antirev de werl wijzen.

Doch arm.

Er is Hier

leiders te geve

een du van ee

en mo leven

geen k van lee

Nog De

rassend Wat ni

heeft o zijn me

gediene is moel

geconst vrouwe

willen j Hem zi

schiede verantv

partijer lieden

de Hee land er

Verg De o

evenals plekker

leven voor de

Er is n duren

rusten, dat de

Blijdt wet, w

verdeel huis, o

te kunt lijk ge

ander t van de

Wij strijder

liezen, In de

feest: Zendeli

van fei dighed

laatster toch d

jaren Konink

De I

Wat ple

en me

me ern

tha de

hei tio

Er in

nat spa

roe bet

no bel

me

Wat be

treft,

I har

bes sch

riga

het kar

wij tij

der

no

and erkent
roen heeft
erven en te

k element

efenen op
i de toon
als grond-
echt Gods
steld was,
stelen. Op
treven ge-
de christe-
gen, zullen
gerechtig-
eriele be-
ken over
voorwaar-
magistrale
ingetoonde,
den in de
er zij dit
door het
ze critieke
tijden is
elijk leven
nu reactio-
stellen aan
dingen nu
ok sociaal
n rechten
Christelijk
ht de toe-
olutionaire
Voord vast
leze tijden,
lig, en het
vraag zijn,
het eigen
de sociale
r leniging
Christelijk
en in die
n zijn van
is leveren,
verkeerd
reven geen
onzen God
op sociaal
elijke sou-
ualisme, of
ervangen
id van den
eit, waarin
enschelijke

voegd.

actie meer

verwacht,

de funda-
tuurlijken

ok worden

iale terrein

onvastheid

het Christe-

kenis zijn,

een tegen-

illusien en

mank gaan,

weinig pre-

veel zoeken

de politiek

gzaam aan-

gie beide te

Ga slechts

vaarmede de

overen weet,

niek van den

maal en mu-

ichts met het

ar ook met

van vroeger

rwijt maken,

des geestes

vergeten, dat

i persoonlijke

en tijd is te

ne bedompte

n komen en

al hopen wij

e warmte der

Dr Kuyper

leiding van

ridderlijken

maar moet

ijd eischt nu

in zijn geloof

thinden, — en

e besliste in

is.

st van onzen

op zijn beurt

zij gemeend.

gegeven. Daar heeft de studie niet stilgestaan, en al zullen er altoos vragen overblijven, en al blijven we ook hier slechts ten deele kennen, wij zijn toch een politiek program rijk, en we bezitten de Antirevolutionaire Staatskunde van Dr Kuyper, en de werken van anderen, die ons duidelijk den weg wijzen.

Doch op sociaal terrein zijn wij eigenlijk nog arm.

Er is door ons te weinig gestudeerd.

Hier ligt een ernstige taak voor onze sociale leiders en economen van professie om voorlichting te geven, en hier heeft ook onze Vrije Universiteit een dure roeping. Want blijft deze ontwikkeling van een principiële sociaal program achterwege, en moeten we missen, wat we voor het staatkundig leven reeds bezitten, dan houdt onze sociale actie geen koers, en loopen we gevaar door alle wind van leer heen en weer gedreven te worden.

Nog een enkel woord ten besluite.

De uitslag van de Kamerverkiezing is te verrassend, dan dat ik daarover zou kunnen zwijgen. Wat niet verwacht werd is verkregen, en ons volk heeft ondubbeltzinnig uitspraak gedaan, dat het in zijn meerderheid van een revolutionair bewind niet gediend is. Hoe deze overwinning verkregen werd, is moeilijk in één woord te zeggen, maar wel mag geconstateerd, dat onze God het wapen van het vrouwenkiesrecht, dat tegen ons gesmeed was, heeft willen gebruiken, om ons de zegepraal te schenken. Hem zij daarvoor de eere. En wat nu verder geschied zal wachten wij in rustige kalmte af. De verantwoordelijkheid is niet licht. Der christelijke partijen wacht een zware taak, maar onze leidslieden kunnen wij volkomen vertrouwen, en de Heere regeert. In Zijn handen rust het lot van land en volk.

Vergeten wij echter één ding niet.

De overwinning mag ons niet bedwelmen, maar evenals Debora in haar overwinningslied de zwakke plekken en leemten aanwees, die er in Israëls volksleven waren, hebben wij onze oogen te openen voor de gebreken, die nu aan den dag zijn getreden. Er is nog overvloedig arbeid. God roept ons voortdurend tot den strijd. Nooit mogen de wapenen rusten, en in Zijn kracht gaan wij verder, geloovende dat de toekomst is aan Christus onzen Koning.

K. D.

ZENDING EN EVANGELISATIE.

Blijde met de blijden.

Blijde met de blijden te zijn is een apostolische wet, welke wij gaarne volbrengen. Bij zooveel wat verdeelt onder de zonen en dochteren van hetzelfde huis, of wilt gij; van hetzelfde geloof, is het heerlijk te kunnen wijzen op hetgeen vereent. Zij, die kerkelijk gescheiden leven, kunnen toch meermalen op ander terrein samenwerken, met name op het terrein van de zending.

Wij verheugen ons, wanneer het onzen medestrijders wel gaat, terwijl wij treuren om de verliezen, die zij lijden.

In deze dagen nu vierden twee zendingscorporaties feest: de Broedergemeente en het Nederlandsch Zendinggenootschap. Eigenlijk kunnen wij moeilijk van feestvieren spreken; daarvoor zijn de omstandigheden te zeer gedrukt, en leed de zending in den laatsten tijd te zware verliezen. Maar zij willen toch dankbaar gedenken, dat de Heere zoovele jaren ze in staat stelde voor de komst van Zijn Koninkrijk te arbeiden.

De Broedergemeente, waarover iets opgenomen

Wel hebben de mannen van het vernis en het pleister zich lang en dapper gewoerd om, kunstig en behendiglijk, alle spleet en scheur in ons samenleven te bedekken, maar ze hebben er geen oer mee ingelegd, en ten leste had zelfs de minst ernstige van dat behendig knutselen genoeg. Men wil thans die „doofpotaktiek“ niet meer. Ze hebben uit, de wittebroodsweken der geestelijke onaanvaardelijkheid. We hebben ten leste geleerd, dat die conventionele vorm een grafzerk is en geen schild. Er is ons weer moed in het bloed, weer gloed in het matte oog gevaren. We durven het weer natuurlijk vinden, dat men zijn tegenstanders niet-sparend in het harnas rijdt. Ja, zoóver zijn we reeds, dat men al meer zelfs de sympathie verbeuren zou der wakkere geesten, zoo men thans nog voorgaf, den Christus naar de Schriften te belijden en toch den strijd met het modernisme meed.

Wat nu het eigenlijke onderwerp van de lezing betreft, schrijft Dr Hoedemaker:

Het modernisme wordt ons hier door een meesterhand geteekend of eigenlijk verzinnelijkt, met het beeld van een Fata Morgana, die wel boeiend schoon is, maar vaste wet verschijnt, maar overigens alle werkelijkheid mist.

Dit beeld nu is inderdaad gelukkig gekozen, omdat het niet alleen het modernisme als verschijnsel karakteriseert, maar tevens op de voorwaarden wijst, waardoor het ontstond en weder te eeniger tijd zal verdwijnen.

Met veel tact heeft Dr Kuyper, dan ook de verschillende gegevens gegroepeerd, die hem dit modernisme in zijn drievuldig karakter van schoon, noodzakelijk, illusoir deden kennen.

werd in de Persschouw der vorige week, is onder ons bekend en geliefd; het zij zoo, dat velen er meer een vagen indruk van hebben, dan een klare overtuiging, maar dat weten schier allen, dat de Broedergemeente een zendingsgemeente is bij uitnemendheid; de naam van Graaf von Zinzendorf, met zijn lijtspreuk: zielen te winnen voor het Lam, is zelfs op de lippen onzer kinderen. Het is eenvoudig zonder voorbeeld, zooveel deze gemeente, klein in getal en van zwakke krachten, over heeft voor den arbeid der zending; het is voor alle andere zendingscorporaties, ook voor onze Ger. Kerken, beschamend.

Op 17 Juni 1722 werd op het landgoed van Graaf von Zinzendorf een toevluchtsoord bereid aan de Moravische broeders; in Moravië was het werk der Hervorming door de schrikkelijke vervolgingen zoo goed als verwoest; op het landgoed van den graaf vinden wij de overblijfsels van de eertijds zoo bloeiende Broederkerk. En zie, hoe de Heere uit dit stekje weer een boom heeft laten groeien! Het is nu de vooral in Duitschland, Engeland en Amerika gevonden Broedergemeente.

Over de beginselen, waaruit deze gemeente leeft, zullen wij nu niet handelen; het is ons genoeg op dit historisch feit de aandacht te vestigen. En daaraan ook nog iets toe te voegen.

Het getal der leden dezer gemeente zal ongeveer de 50.000 bedragen, dus nog minder dan de Gereformeerde Kerken van Amsterdam, Rotterdam en Den Haag samen, en dan zijn deze leden verstrooid over schier geheel de wereld. Deze kleine kerk heeft echter zendingswerk verricht onder de arme bewoners van het Himalaja-gebergte, de Eskimo's van Alaska en Labrador, de Kaffers van Zuid-Afrika, de neger-slaven van Zuid-Amerika, de melaatschen, en ook onder de Boschnegers van ons Suriname.

De Nederlanders hebben bijna in elk opzicht Suriname verwaarloosd; ook de Ger. Kerken hebben er geen zendingspost. Maar de Broedergemeente heeft er zich over ontfermd. Laten onze jonge menschen eens lezen het schitterend geïllustreerd werk van Ds H. Weiss: „Vier maanden in Suriname“. Reeds in 1735 hebben de broeders daar het werk aangevangen, onder alle mogelijke denkbaren tegenstand. In dien tijd waren de negers aldaar de armsten en ellendigsten onder de menschen. En thans telt de Evangelische Broedergemeente 29233 zielen, verdeeld over verschillende plaatselijke gemeenten, waaruit reeds 8 geordende predikanten zijn voortgekomen, terwijl 380 inlandsche hulparbeiders medewerken, en tientallen scholen door duizenden kinderen bezocht worden. Hierbij is nog te noemen de melaatschenverpleging, de verzorging van wezen en verwaarloosden, en de opleiding van de jeugd tot ambachten.

Helaas tobt ook deze zendingsgemeente onder tekorten. Haar laatste rekening sloot met een tekort van 665000 Mark. Voor ons is dit niet veel, maar voor de Deutsche zending schier onoverkomelijk. Wij hopen en vertrouwen dan ook, dat de oproep om steun, aan onze kerken verzonden, algemeen gehoor zal vinden. Als iedere kerkeraad wat geeft, zullen wij een groot deel van dit tekort kunnen dekken. Natuurlijk zal het ook goed zijn, dat particulieren wat geven; daarvoor geven wij het adres van den penningmeester van het comité mr dr C. F. Schoch, Stadhouderskade 157, Amsterdam, post-rekening 10095.

De tweede jubilaris is het Nederlandsch Zendinggenootschap. Zij heeft in Gereformeerde kringen niet zoo'n goeden naam als de Broedergemeente; doch wij gaan de reden daarvan nu niet onderzoeken; op een feestdag zwijgen wij over ver-

Ridderlijk heeft hij dat toegestemd, getoond in hoever aan dit modernisme een recht van bestaan kan toegekend worden, en toegegeven dat zijn invloed in menig opzicht weldadig geweest is.

En niettegenstaande dit alles, en ofschoon de lezing ons van het begin tot het eind heeft gebocid, ja zelfs, hoewel iedere stelling op zichzelf ook door ons ten volle beaamd wordt, aanzelen wij niet te verklaren dat het modernisme recht zoude hebben, zich over zijne voorstelling te beklagen. Deze voorstelling toch is zelve slechts een Fata Morgana, waaraan wel een werkelijkheid ten grondslag ligt, maar die, hoewel boeiend schoon en zeer verklaarbaar, ten eenemale van werkelijk bestand is onthloot. Een Fata Morgana bracht niets nieuws en niet verder, want het liet ook niets na. De tooverwereld die zij schept is slechts een weerkaatsing van de werkelijke wereld die daar achter den horizon ligt. Maar die wereld bestond reeds, naar vorm en inhoud, geen enkel nieuw gebouw deed zij verrispen; zelfs is hetgeen op den achtergrond stond niet door haar op den voorgrond gebracht.

De Fata Morgana kan dienen als beeld, niet als type; als vergelijking, niet als gelijkenis; en dan zelfs niet van het modernisme in de totaliteit zijner verschijnselen, maar slechts van de moderne theologie, d.i. van den godsdienst, het christendom der modernen.

Deze en nog andere opmerkingen van Dr Hoedemaker beantwoordde Dr Kuyper in De Heraut van 6 Oct. 1871 aldus:

Bl. 239 zegt Dr H.: „Wanneer dit alles is waar van de theologie der modernen, indien wij dit woord mogen bezigen, maar niet van het mo-

schillen. Dit mogen wij wel allereerst bedenken, dat het Genootschap werd opgericht in den bangsten tijd, dien Nederland heeft doorgemaakt, n.l. in 1797, tijdens de Napoleontische overheersching. Wij bewonderen den heldenmoed, neen, den geloofs-moed dier mannen, die in zulke dagen, bij eigen ellende en druk, nog dachten aan den nood der heidenwereld, en zich geroepen gevoelden, om het hunne te doen, om in dien nood te voorzien.

125 jaren is het Genootschap nu voorwaarts gegaan onder kwaad gerucht en goed gerucht. Zij werd de moeder van andere vereenigingen, als de Nederlandsche Zendingsvereeniging, de Utrechtsche Zendingsvereeniging, in zeker opzicht ook de Nederlandsche Gereformeerde Zendingsvereeniging, die later overging in de zending der Ger. Kerken.

Wij zien met eerbied op tot de rijke historie van het Genootschap. Het heeft gewerkt in Zuid-Afrika, een tijd lang in Engelsch Voor-Indië, op de Molukken, Timor, en de Zuid-Wester eilanden; zeer bekend zijn zijn terreinen de Minahassa, Bolaang Mongondou, Posso; ook op Java kwam het Genootschap; wij herinneren aan Modjo-Warno, het middelpunt der missie; noemen wij nu ook nog Savoe en Deli, dan krijgen wij een genoegzamen indruk van het veelomvattende werk, dat niet ongezegd bleef.

Uitnemende arbeiders waren in dienst van het Genootschap. Eenige jaren de bekende Gütlaff, in Posso dr Alb. C. Kruij en de taalgeleerde dr N. Adriani, op Java C. Poensen, die later professor werd aan de Leidsche Universiteit enz. enz.

De uitgaven zijn voor dit jaar geraamd op bijna f300.000.

Sinds eenige jaren werkt het Genootschap met andere zendingsvereenigingen samen o.a. in de opleiding der zendelingen aan de Zendingsschool te Oegstgeest.

Ds G. van der Giesen eindigt een stukje over het Genootschap in het „Ned. Zendingsblad“ met deze woorden:

„Wij gaan herdenken. Laat ons daarbij tot onszelf inkeeren, en ons eerlijk afvragen: wie zijn wij? Laat ons daarbij ons geheugen raadplegen; en ons verleden met al zijn noden en al zijn uitkomsten, met al onze zonde en al ons gebrek, maar ook met al onze ervaring van Gods genade, zal ons dwingen tot een lied der dankbaarheid, dat ons met te sterker handen bindt aan het werk in den dienst des Heeren.“

J. D. WIELENGA.

UIT DE BUITENLANDSCHE KERKEN.

Hongarije.

III.

Eene Hollandsche christelijke school.

Schreef ik in mijn vorig artikel van een Hongaarsch gezin, dat den naam van een christelijk gezin kan dragen, nu vertel ik u van een christelijke school, ik voeg daaraan de nadere bepaling Hollandsche toe, hoewel de leerlingen dier school uitsluitend uit Hongaren bestaan en het personeel eveneens. 't Is alweer opzettelijk dat ik schrijf, dat de leerlingen uit Hongaren bestaan, omdat ik kwalijk kan mededeelen, dat het alle Hongaarsche kinderen waren, daar er onder deze leerlingen o.a. een jonge moeder van twee kinderen was en om maar geen meerdere te noemen ook een zeer ontwikkelde jongeling, die voor zich de diplomatieke carrière heeft gekozen. Vele van de leerlingen dezer school waren langer of korter tijd

dernisme in zijn geheel." De inzage van aantekening 24 p. 66 zou hem getoond hebben, dat niet van het moderne leven, maar van het modernisme juist als theologie opgevat, het beeld der morgana gebruikt werd. De des betreffende definitie toch werd aldus geformuleerd: „Het modernisme is die bepaalde richting op godsdienstig gebied, die van de principiele loochening eener bijzondere openbaring uitgaande, niettemin de pretentie heeft, het echt en oorspronkelijk Christendom eerst in beeld en dan in het hart onzer eeuw te brengen." Ook de andere opmerking, dat de ketterij toch niet als een morgana, zonder iets na te laten, verdwijnt, wordt overbodig, zoo men let op het p. 19 geschrevene, dat een ketterij „alleen door geestelijken strijd verwinbaar, bestemd is om de zedelijke kracht (der Kerk) te verhoogen." Dit is dus, niet buiten, maar in de lezing, geheel hetzelfde als Dr H. wil. Dat eindelijk de teekening van het Modernisme als morgana, zelve een morgana zijn zou, zal hoe vernuftig ook de woordspeling zij, niet wel voor meer dan een invallende gedachte kunnen gelden, zoo men de onderscheiding niet voorbijzielt, die en bij het modernisme, en de morgana ontstaat, al naar gelang men met die namen de werking of het gewerkte beeld op het oog heeft. Blijkens geheel het derde deel van p. 29—55, was alleen van het laatste de onwerkelijkheid beweerd.

Eit de repliek van Dr Hoedemaker, in De Vereeniging: Christelijke Stemmen, Deel XXVI blz. 318 vv. blijkt voorts, dat aan dit meeningsverschil ten grondslag lag een verschillende beschouwing van den kerkelijken strijd tegen het modernisme.